

Νεωτερική πεζογραφία, Μπρνο (Απρίλιος 2016).

Α.

«Μια μυθιστορηματική τεχνική παραπέμπει στη μεταφυσική του μυθιστοριογράφου»

«Ό,τι ήταν δράση γίνεται εντύπωση» έγραφε ο Proust για τον Flaubert. Ρήση που βρίσκει την πληρέστερη έκφρασή της στη μυθιστορηματική αναγέννηση που συντελείται στην πρώτη τριακονταετία του αιώνα μας, δίνοντας τέλος στην κρίση του αντικειμενικού ρεαλισμού, αισθητή ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Το ρεαλιστικό μυθιστόρημα που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος των μυθιστορηματικών εκφράσεων του 19^{ου} αιώνα αντλεί το υλικό του από τις διαπροσωπικές σχέσεις των ατόμων ή τη σύγκρουση ανάμεσα στο άτομο και τον περιβάλλοντα κόσμο. Βασίζεται στη θετικιστική αρχή ότι το άτομο, αναπόσπαστο στοιχείο του ιστορικού και κοινωνικού συστήματος, οριοθετείται και ανακαλύπτει τον εαυτό του μόνο μέσα και μέσω αυτού. Ο ήρωας του ακμαίου ρεαλισμού, άτομο «ενεργητικό», με δημιουργική θέληση ανήκει σ' έναν κόσμο που δομείται και τον οποίο επιχειρεί να κατακτήσει. Στον αγώνα για την επιβολή του και κατά συνέπεια την αυτοαναγνώρισή του – πυρήνα του απαραίτητου στοιχείου της πλοκής – μια σειρά από αντιθέσεις, πάθη και έχθρες αναδιπλώνονται και έρχονται σε σύγκρουση, προσδίδοντας στο μυθιστόρημα ένα κατεξοχήν δραματικό χαρακτήρα. Η αφήγηση κατευθύνεται από έναν αφηγητή παντογνώστη, ο οποίος κατέχοντας μια *a priori* γνώση τόσο της εξωτερικής πραγματικότητας, όσο και της εσωτερικής, περιγράφει, επεξηγεί, σχολιάζει και γενικότερα οργανώνει μέσα από έναν ενοποιημένο λόγο μια λογικά αρθρωμένη μυθιστορηματική δομή.

Τα πρώτα ρήγματα στη ρεαλιστική παράδοση διακρίνονται ήδη σε πρωτοποριακά για την εποχή τους έργα, όπως του Φλομπέρ και του Ντοστογιέφσκι, γίνονται ευδιάκριτα στην αγγλοσαξωνική μυθιστορία των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα με πρωτεργάτη τον H. James. Ήδη από το 1884 ο James διατυπώνει τις αμφιβολίες του για τον ρόλο του αφηγητή, απόλυτο γνώστη μιας αυστηρά καθορισμένης και καθοριστικής συγχρόνως πραγματικότητας, γεγονός που υπαγορεύεται από τη συνειδητοποίηση της ολοένα αυξανόμενης υποβάθμισής της. Οι ήρωες του Φλομπέρ, του Ντοστογιέφσκι και κυρίως του James – για να αναφερθούμε ενδεικτικά – με όλες τις διαφοροποιήσεις που μπορεί να έχουν μεταξύ τους, «αμφιβάλλουν» για την αλήθεια του

περιβάλλοντος κόσμου κι «εμπιστεύονται» την προσωπική τους εσωτερικότητα. Σταδιακά διαπιστώνεται η συμβατικότητα, η υποβάθμιση των αυθεντικών αξιών, η στενότητα, η δυσκαμψία της εξωτερικής πραγματικότητας, μπρος στην ευρύτητα και την αυθεντικότητα της εσωτερικής ζωής.

Είναι φανερό ότι το μυθιστόρημα οδηγείται σε μια προσεκτικότερη προσέγγιση του ανθρώπινου ψυχισμού. Τη στροφή θα υλοποιήσει το ανανεωτικό μυθιστόρημα των πρώτων δεκαετιών του 20ού αιώνα.

Τα πάθη, οι διαπροσωπικές συγκρούσεις, ο αγώνας για την επικράτηση παραχωρούν τη θέση τους στη εντύπωση, το αίσθημα, τον στοχασμό μπρος στη δομημένη πια περιβάλλουσα πραγματικότητα, μόνα ικανά – σύμφωνα με την πεποίθηση της εποχής – να αποδώσουν στο άτομο την ταυτότητά του. Τα εξωτερικά γεγονότα χάνουν την ηγεμονία τους, δεν χρησιμεύουν παρά για να εγείρουν και να ερμηνεύσουν γεγονότα εσωτερικά. Ο κόσμος δεν αντιμετωπίζεται πια σαν το πλαίσιο ή το πεδίο μιας σύγκρουσης, αλλά σαν το αντικείμενο ενός ονείρου, μιας διερεύνησης, ενός στοχασμού. Αν υπάρχει δημιουργική φιλοδοξία, επικεντρώνεται στην κατάκτηση του εσωτερικού δυναμισμού. Το μυθιστόρημα χάνει τον δραματικό του χαρακτήρα. Η περιπέτεια γίνεται διανοητική· τα κεκτημένα, διανοητικής τάξεως. Από τη λεπτομερειακή αντίληψη του πραγματικού που ανταποκρινόταν άμεσα στη θετικιστική αντίληψη, περνάμε στην «ηθική, ποιητική και φιλοσοφική ιδιοποίηση του κόσμου», μέσω της συνείδησης του συγγραφέα.

Η θεματική ανανέωση της μυθιστορηματικής μορφής, με σημαντικές πια εκπροσωπήσεις στη δεκαετία 1920-1930 (V. Woolf, J. Joyce, M. Proust, A. Gide, T. Mann) αποτελούσε σύμπτωμα κι έκφραση συγχρόνως μιας ευρύτερης πολιτισμικής κρίσης. Ο επιστημονισμός του παρελθόντος φαίνεται ότι είχε προδώσει τις ελπίδες των πρώτων γενεών του 20ού αιώνα. Η παραδοσιακή εικόνα του κόσμου χάνει σταδιακά τη βεβαιότητά της. Η επιστήμη με ανακαλύψεις, όπως η θεωρία των Quanta του M. Planck (1901), η θεωρία της σχετικότητας του Einstein (1905), η τέταρτη Διάσταση – Χωρόχρονος του Minkowski (1909) έχουν συμβάλει στον κατακερματισμό της έννοιας της ενότητας, χαρακτηριστικό των προηγούμενων περιόδων και την είσοδο σε μια εποχή πολλαπλότητας και αντιφατικότητας, που η αναγκαστικά περιορισμένη θεώρηση ενός παρατηρητή αδυνατεί να συλλάβει. Ο πόλεμος του 1914 τέλος, θα δώσει την χαριστική βολή σ' αυτόν τον κόσμο που πίστευε ή μάλλον προσποιόταν την

σταθερότητά του. Θα διαλύσει και την ελάχιστη ψευδαίσθηση για την ύπαρξη αντικειμενικών αξιών, τη δυνατότητα πρόσβασης στην απόλυτη γνώση και κατά συνέπεια την έκφρασή της ή για την αυτο-αναγνώριση και την ολοκλήρωση μέσα από το ιστορικό γίνεσθαι. Το «εγώ», παραγωγός και παράγωγο της αμφισβήτησης, στρέφεται αποφασιστικά πια σε μια εσωτερική αναδίπλωση, αναζητά τα δικαιώματα της «καρδιάς» και του ενστίκτου στη ζωή, μέσα από κάθε πολιτισμική του έκφραση.

Η θεωρία του Bergson οργανώνοντας σε εννοιολογικό σύστημα τη διάχυτη απογοήτευση από το πραγματικό και την ανάγκη για ανανεωτική εσωτερική στροφή, θα συναντήσει την πιο ένθερμη υποστήριξη – και με αμφίδρομη κίνηση την πύκνωση της επίδρασής της – στην μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο περίοδο. Η φιλοσοφία του δυναμικού συνειδησιακού χρόνου του Bergson θα διακρίνει το πραγματικό αίσθημα του χρόνου, την συγκεκριμένη ή πραγματική διάρκεια (*durée concrete, durée réelle*) από τον χρόνο όπως τον νιώθουμε στην πρακτική ζωή και την επιστήμη. Με τον όρο «διάρκεια» θα αποδώσει την ακατάπαυστη ροή της εσωτερικής μας ζωής, άλλοτε πιο γοργή, άλλοτε πιο σιγανή, μια ατέλειωτη ποιοτική αλλαγή, καθαρά «ετερογενής», σε αντιπαράθεση με τον αφηρημένο, ποιοτικό και ομογενή χρόνο της πρακτικής ζωής και της επιστήμης.

Η πορεία προς το ιερό για την εποχή στοιχείο του «εγώ» θα πάρει έτσι πολλά εκφραστικά μονοπάτια: φωβισμός, εξπρεσιονισμός, νεοσυμβολισμός, βιταλισμός, υπερρεαλισμός – με ανανεωμένες προεκτάσεις στον υπαρξισμό αργότερα -, αποτελούν προσπάθειες δημιουργίας νέων οπτικών συλλήψεων του κόσμου, με αφετηρία τα δεδομένα της εσωτερικής εμπειρίας.

Το μυθιστόρημα συμμετέχει ενεργά· η θεματική του ανανέωση, έκδηλη στα χρόνια του Μεσοπολέμου, είναι φυσικό να υπαγορεύει την ανανέωση των εκφραστικών του μέσων.

Για τα αντιπροσωπευτικότερα έργα της εποχής ο παντογνώστης αφηγητής είναι πια μια μορφή του παρελθόντος· το μυθιστορηματικό υλικό οργανώνεται, αλλού γύρω από μια «εστίαση», τη συνείδηση και οπτική γωνία ενός ήρωα (Proust), ενώ αλλού καθιερώνεται η πολλαπλότητα της οπτικής γωνίας πολλών παρατηρητών (Forster, Gide). Ο λόγος του ήρωα ή των ηρώων, αποδεσμευμένος από κάθε αφηγηματική παράμετρο, περιγράφει την πραγματικότητα, εκθέτει σκέψεις ή αισθήματα σύμφωνα με την προσωπική, υποκειμενική του σκοπιά. Τα θεμέλια του υποκειμενικού ρεαλισμού έχουν ήδη τεθεί.

Ο εσωτερικός μονόλογος ενταγμένος στις προδιαγραφές του υποκειμενικού ρεαλισμού εμφανίζεται κι αυτός σαν ένα πιθανό μέσο έκφρασης του γενικότερου αιτήματος της εποχής: την ενδοσκόπηση του εσωτερικού δυναμισμού. Πρόκειται για μια προσπάθεια να αποδώσει την «ζωική ορμή», τα άμεσα δεδομένα της συνείδησης στην πιο καθαρή αδιαμεσολάβητη μορφή τους.

Έρχεται σε αντίστιξη με την ψυχολογική ανάλυση του παρελθόντος, όπου η κίνηση της εμβρυακής σκέψης αναλύεται, εξηγείται, συμπυκνώνεται αλλά ποτέ δεν αυτοπαρουσιάζεται. Η νέα για την εποχή τεχνική θα προτιμήσει την απευθείας και βίαιη έκφραση του περιεχομένου μιας συνείδησης, προσκαλώντας έτσι τον αναγνώστη σε μια ενεργή, άμεση θα λέγαμε, συμμετοχή στα δρώμενα της προκείμενης συνείδησης.

Ο άμεσος ρεαλισμός του εσωτερικού μονολόγου παραπέμπει σε μια φιλοσοφία της αγωνίας και της απελπισίας. Είναι ένα είδος συμβολικής απεικόνισης του κόσμου όπου εισέρχεται σιγά-σιγά ο άνθρωπος συνειδητοποιώντας ότι η πραγματικότητα τού άλλοτε, υποτελής στους νόμους του πνεύματος, κυριαρχημένη από την ευφύια και παρουσιασμένη μέσα από ένα συνεκτικό λόγο, ανήκει πια στο παρελθόν.

B.

Χαρακτηριστικά του νεωτερικού πεζού λόγου

Αν λοιπόν το σημείο τομής στην ευρωπαϊκή πεζογραφία τοποθετείται εκεί γύρω στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην Ελλάδα με την αναμενόμενη χρονική καθυστέρηση θα πρέπει να τοποθετηθεί στην αξονική δεκαετία του 1930. Ας θυμηθούμε μερικά γνωστά δεδομένα. Μέσα στη δεκαετία αυτή πρωτομεταφράζονται στη γλώσσα μας (έστω αποσπασματικά ή δειγματοληπτικά) μερικοί από τους πιο σημαντικούς πρωτοποριακούς πεζογράφους του 20ού αιώνα: ο Μαρσέλ Προυστ (από τους Ν. Δετζώρτζη και Γ. Δέλιο), ο Τζέιμς Τζόυς (από τον Τάκη Παπατζώνη), ο Φραντς Κάφκα (από τον Δ. Δήμου), η Βιρτζίνια Γουλφ (από τον Γ. Δέλιο). Θυμίζω ακόμη ότι το περιοδικό *Μακεδονικές Ημέρες* που εκδίδεται στη Θεσσαλονίκη (1932-1939, 1952-1953) στεγάζει και καλλιεργεί στις σελίδες του νεωτερικές τάσεις με ιδιαίτερη επιμέλεια και φροντίδα. Στα 1932-1933 γίνονται έντονες συζητήσεις για τον «εσωτερικό μονόλογο», με κύριους συζητητές τον Α. Καραντώνη, τον Λ. Πηνιάτογλου, τον πρόωρα χαμένο Δ. Μεντζέλο. Στα 1935 ο Σταυράκιος Κοσμάς (Ν.Γ. Πεντζίκης) μεταφράζει στο περιοδικό *Το 3^ο μάτι* ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα του Εντουάρ Ντυζαρντέν *Οι δάφνες κόπηκαν* (1887), προδρομικό έργο που, όπως είναι γνωστό, το είχε υποδείξει ο Τζόυς ως πηγή του εσωτερικού μονολόγου του. Στο ίδιο περιοδικό γίνεται και η πρώτη απόδοση του *Οδυσσέα* του Τζόυς στη γλώσσα μας από τον Τάκη Παπατζώνη (1936).

Οι ανανεωτικές πνοές μέσα στη δεκαετία έρχονται από παντού. Στη Θεσσαλονίκη οι πρωτοποριακοί πεζογράφοι (Στ. Ξεφλούδας, Ν.Γ. Πεντζίκης, Αλκ. Γιαννόπουλος, Γ. Δέλιος) συνδέονται λίγο πολύ με την αφηγηματική τεχνική του «εσωτερικού μονολόγου» ή «ροής της συνείδησης». Άλλοτε οι νεωτερικές προσπάθειες πιστοποιούν τις συνάφειές τους με τον υπερρεαλισμό. Απόδειξη το ξεκίνημα πεζογράφων όπως ο Γ. Μπεράτης, ο Γ. Σκαρίμπας, η Μ. Αξιώτη. Αξίζει παντως να έχουμε κατά νου ότι, όταν τοποθετούμε την εμφάνιση της νεωτερικής πεζογραφίας στη δεκαετία του 1930, βασιζόμαστε φυσικά στη μαζική εκδήλωση των πρωτοποριακών δεδομένων, χωρίς να αμφισβητούμε τη μεμονωμένη ή προδρομική παρουσία τους σε προγενέστερες εποχές και ότι, παρά τον δυναμισμό της, δεν σημαίνει ότι αποβαίνει ένα κυρίαρχο πολιτισμικό φαινόμενο που υποσκελίζει την παραδοσιακή παραγωγή.

- *Απώλεια της ενότητας και της ολότητας.*
- *Έλλειψη χρονικής – ιστορικής ακολουθίας.* Αν η αφήγηση νοείται ως σχέση με τον χρόνο (αλλιώς θα ήταν αδύνατη ή ανεπίγνωστη), η ουσία της καθορίζεται από το είδος της σχέσης αυτής. Σε αντίθεση με τον παραδοσιακό χρόνο του ρολογιού, έναν χρόνο ενιαίο, συλλογικό, πραγματικό ή αντικειμενικό, ο νεωτερικός χρόνος, ψυχολογικός ή συνειρμικός, ατομικός ή υποκειμενικός, είναι ένας χρόνος πρισματικός, ένας χωροχρόνος για την ακρίβεια, όπου τα δρώμενα υφίστανται τις επιπτώσεις της διάθλασης ή του κατακερματισμού τους. Και δεν πρόκειται, βέβαια, για τις κατά Genette αναχρονίες, προλήψεις ή αναλήψεις (αυτές πλεονάζουν και στον παραδοσιακό αφηγηματικό λόγο). Πρόκειται, στην ουσία, για έναν πυρήνα που διασπάται σε ποικίλους χρόνους (κάθε πρόσωπο επιβάλλει τους ρυθμούς του), δημιουργώντας έτσι ένα πλέγμα επιπέδων, τομών, συναρτήσεων και υπονομεύοντας εμπράκτως αντιθέσεις του τύπου συλλογικό / ατομικό ή αντικείμενο / υποκείμενο. Η νεωτερικότητα του χρόνου συνδέεται άμεσα με τον χρόνο της νεωτερικότητας. Αλλά και το μέσο γίνεται σκοπός. Αρκεί να σκεφτούμε πρόχειρα περιπτώσεις όπως του Φόκνερ ή του Προυστ. Θα έλεγε κανείς πως η νεωτερική πεζογραφία καταξιώνει και καταξιώνεται, σε ύψιστο βαθμό, ως προβληματική του χρόνου.
- *Πρόσωπα.* Αυθύπαρκτα και λειψά δεν φιλοδοξούν να ολοκληρωθούν και να επιχειρήσουν ορθολογικές συνδέσεις ανάμεσα σε αυτό που κάνουν και σε αυτό που είναι. Μοίρα τους είναι το άδηλο, το τυχαίο, το άλογο και το μερικό. Κάποτε αποτελούν απλά ονόματα: λέξεις που φανερώνουν το πρωτείο του λόγου, όχι της πράξης, και που προσφέρουν τελικά τον ρόλο πρωταγωνιστή στη γλώσσα, όχι στον άνθρωπο. Πρόσωπα – σκιές, πρόσωπα – πράγματα: πάντως δεν είναι αυτά που ελέγχουν με βεβαιότητα της εξουσία, την ιστορία ή/και τη γνώση.
- *Αφηγητής.* Στον νεωτερικό πεζό λόγο εμφανίζεται φαινομενικά μειωμένος (απογυμνωμένος από τη θεϊκή του παντογνωσία), αλλά πάντως όχι λιγότερο κυριαρχικός. Άνθρωπος ή κάμερα-πράγμα, επιβάλλει την (συχνά εξωτερική ή εσωτερική) εστίασή του. Μολονότι εγκατεστημένος συνήθως μέσα στο αφηγηματικό του σύμπαν, το εποτεύει ανεπαρκώς: η (ανθρώπινη) γνώση του είναι λειψή, σχετική αβέβαιη. Μιλούμε για αφηγητή, αλλά συχνότερα πρόκειται για αφηγητές. Ο πληθυντικός επιβάλλεται εδώ, αφού παρέχει τη δυνατότητα να συμπληρώνονται τα κενά και να αυξάνονται οι οπτικές

γωνίες, οι διάφορες εκδοχές, όπως και οι αντιφατικές προσλήψεις. Έτσι ή αλλιώς το νεωτερικό κείμενο είναι ένα σύνολο θραυσμάτων.

- *Αδιαφορία για την αλληλουχία και την συνοχή.* Θα έλεγε κανείς ότι, ως ένα βαθμό, ο νεωτερικός πεζός λόγος αμφισβητεί όχι μόνο την πλοκή αλλά και την ίδια την αφηγηματική νομοτέλεια. Διαδοχή γεγονότων; Αλλά η διαδοχή εδώ είναι συνήθως αυθαίρετη και τα γεγονότα, όταν υπάρχουν, φαίνονται να διατηρούν αόριστους μόνο και προβληματικούς δεσμούς με την αιτιότητα.
- *Μορφική αποσπασματικότητα και ανομοιογένεια:* δηλαδή διαφορετικά κείμενα διαφορετικού ύφους μπορεί να παρεισφρέουν στον αφηγηματικό ιστό που διευρύνουν το χρονικό πλαίσιο μιας αφήγησης και αναδεικνύουν την πολυφωνία των κειμένων. Μπορεί, ας πούμε, αναγνώσματα εφημερίδων, προφορικές διαδόσεις, θυμητάρια από συλλογικά γεγονότα, νησίδες από παλαιούς θρύλους και μύθους να αποτελούν ένα διακειμενικό υπόστρωμα των κειμένων και να καθιστούν ανενεργή μια γραμμική παθητική ανάγνωση.
- *Ρόλος του αναγνώστη.* Αναβαθμισμένος και αναγκαστικά επαρκής, ο αναγνώστης του νεωτερικού κειμένου παρουσιάζεται επιφορτισμένος με αποφασιστικές (πάντως αποφασιστικότερες από τις παραδοσιακές) αρμοδιότητες. Ενεργητικός και ριψοκίνδυνος αναλαμβάνει γενναία τη νοηματοδότηση (και τις πολλαπλές νοηματοδοτήσεις). Η συνεργασία του γίνεται σύμπραξη· η συμμετοχή του συνενοχή.
- *Αφηγηματική αταξία και τυχαία συρραφή του αναμνηστικού υλικού* συχνά μέσα σε μια ευρύτερη περιφέρεια ενός αχρονολογικού αφηγηματικού μοντάζ. Συγγραφείς που εντάσσονται στο πλαίσιο μιας νεωτερικής αισθητικής ενσωματώνουν συχνά στα κείμενά τους μνημονικές αναπλάσεις της δικής τους ατομικής ιστορίας με τη μορφή άμεσου ή έμμεσου αυτοβιογραφικού υλικού, αλλά συγχωνεύουν και αναπαραστάσεις της συλλογικής μνήμης. Σ' αυτή τη διαδικασία ανακατασκευής της πραγματικότητας έρχεται ως πολύτιμος αρωγός η φαντασία για να καλύψει με τη συνδρομή της τα κενά και τα ρήγματα της μνήμης. Η μνήμη δρα συνήθως ανεξέλεγκτα και αυθαίρετα, εκτινάσσεται απότομα και απροειδοποίητα, ακολουθεί τεθλασμένες πορείες, πισωγυρίσματα, βραδείες πορείες ή ιλλιγιώδεις ρυθμούς. Δεν παραλείπει ακόμη μερικές φορές να δηλώνει την αυτογνωσία και την επίγνωσή της για τις σφήνες που επιχειρεί (αυτο-αναφορικότητα), για άλματα που πραγματοποιεί σε χώρο και χρόνο.

- *Αυτοαναφορικότητα και μεταγλωσσική λειτουργία*: το κείμενο δείχνει τους μηχανισμούς και την διαδικασία παραγωγής του, αναφέρεται και καθρεφτίζεται, συστηματικά και συνειδητά, στον ίδιο του τον εαυτό. Έτσι, αντί να κρατά τον καθρέφτη επάνω στη Φύση και να προσποιείται ότι μιμείται, ότι μεταφέρει μέσω της γλώσσας μια εμπειρική πραγματικότητα, προτιμά να αλλάζει τη φορά του καθρέφτη, να τον στρέφει ναρκισσιστικά προς τον εαυτό του και να δέχεται το δικό του είδωλο. Με άλλα λόγια, το τέχνασμα απογυμνώνεται, όπως θα έλεγαν οι Ρώσοι φορμαλιστές, το κείμενο εκ-τίθεται, δείχνει τις αδυναμίες του, τις συγκολλήσεις και τις ραφές του και, πάνω απ' όλα, ευθαρσώς παραδέχεται ότι βρίσκεται ακόμη σε διαδικασία παραγωγής, ενώ συγχρόνως απομακρύνεται από την κλασική ρεαλιστική θέση του τελειωμένου προϊόντος. Απαλλάσσεται από τη μάσκα των αληθοφανών¹ τεχνασμάτων.
Αποδεσμευμένη από ρεαλιστικές, έλλογες και αιτιοκρατικές προδιαγραφές, η νεωτερική πεζογραφία, χώρος του σχετικού, αποβαίνει ένας διαρκής διάλογος του υποκειμένου με το αντικείμενο. Ένας προβληματισμός για την ίδια την ύπαρξή της.
- *Ποίηση και πρόζα*. Πόσο ευδιάκριτα είναι τα όρια μεταξύ τους; Ο νεωτερικός πεζός λόγος δεν φαίνεται να τα υπολογίζει. Απεναντίας μάλιστα, απεργάζεται φανερά την εξάλειψή τους. Η πρόζα ποιητικολογεί και η ποίηση πεζολογεί.
- *Λογοτεχνικά είδη*. Αμιγή, κατά την κλασικιστική αντίληψη, και αναμίξιμα, κατά τη ρομαντική πρακτική, τα λογοτεχνικά είδη απειλούνται τώρα με ολοκληρωτικό αφανισμό.
- *Γραφή και στίξη*. Με τέτοια δεδομένα, υπέρβαση των ορίων και των διαχωριστικών γραμμών, το νεωτερικό κείμενο, απρόσφορο να αποκρυσταλλωθεί σε σταθερές μορφές, παρέχει την εικόνα ενός ροϊκού και πρωτεϊκού continuum. Από μια άποψη, αποτελεί αρνητικό κείμενο – ένα αντι-κείμενο. Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί μια τέτοια εναλλαγή του τυχαίου και του αναγκαίου (όπου η φθορά των λογικών-αιτιακών σχέσεων ακυρώνει τη συνοχή, ενώ ο λόγος, χαώδης μοιάζει να ανασύρεται από το υποσυνείδητο πριν αρθρωθεί) εκφράζεται, ανάμεσα στ' άλλα, και με την κατάργηση της στίξης. Αισθητοποιώντας τα πράγματα η γραφή αποβαίνει ορατό στοιχείο διαταραχής και

¹ Αληθοφάνεια: η προσπάθεια από τη μια να σεβαστεί το κείμενο τις συμβάσεις της ρεαλιστικής γραφής και, από την άλλη, να δημιουργηθεί στον αναγνώστη η ρεαλιστική ψευδαίσθηση ότι τα σημεία του κειμένου αναφέρονται απευθείας σε κάποια «αντικειμενική» εμπειρική πραγματικότητα.

συνάμα ελευθερίας. Ένας παρθένος χώρος πολλαπλής νοηματοδότησης. Που σημαίνει:
μια διεύρυνση των αναγνωστικών δυνατοτήτων.

Γ.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1. Μέλπω Αξιώτη, *Δύσκολες νύχτες* (1938)

- Maria Kakavoulia, *Interior Monologue and its Discursive Formation in Melpo Axioti's "Δύσκολες Νύχτες"*, *Miscellanea Byzantina Monacensia* 35. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie, München, Universität München 1992
- *Διαβάζω*, αρ. 311 (12.5.1993), αφιέρωμα στην Μέλπω Αξιώτη
- *Κ*, αρ.16 (Ιούνιος 2008), αφιέρωμα στην Μέλπω Αξιώτη
- Μαίρη Μικέ, *Μέλπω Αξιώτη. Κριτικές περιπλανήσεις*, Κέδρος, Αθήνα 1996
- Guy (Michel) Saunier, *Οι μεταμορφώσεις της Κάδμωσ. Έρευνα στο έργο της Μέλπωσ Αξιώτη*, Άγρα, Αθήνα 2005

2. Γιάννης Σκαρίμπας, *Μαριάμπας* (1935) και *Το σόλο του Φίγκαρω* (1939)

- Κατερίνα Κωστίου, *Η ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα, παρωδία, ειρωνεία, χιούμορ στο αφηγηματικό έργο του Γιάννη Σκαρίμπα*, β' έκδοση αναθεωρημένη, Νεφέλη, Αθήνα 2005
- *Περίπλους* 44 (Μάρτιος-Ιούνιος 1997), αφιέρωμα στον Γιάννη Σκαρίμπα
- Μαίρη Μικέ, «Ο ενδιάμεσος χώρος της απουσίας (;)», στο *Μεταμφιέσεις στη νεοελληνική πεζογραφία (19ος-20ός αι.)*, Κέδρος, Αθήνα 2001, σ. 240-284
- Eleni Yannakakis, "The Solo of Madness: Approaching the Limits of the Genre in Skarimbas' *Το Σόλο του Φίγκαρω*", *Μολυβδοκοנדυλοπελεκητής* 3 (1991) 253-289

3. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ο πεθαμένος και η Ανάσταση (1944) και Η αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής (1963)*

- Γιώργος Αράγης, «Ν.Γ.Πεντζίκης: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεσοπολεμική μας πεζογραφία*, τόμος Ζ', Σοκόλης, Αθήνα 1988, σ. 46-77

- Σοφία Σκοπετέα, *Βιβλιογραφία Ν.Γ.Πεντζίκη (1935-1970)*, Ερμής, Αθήνα 1971

Ν.Γ.Πεντζίκης, συνέντευξη στο περ. *Η λέξη*, τχ. 22 (Φεβρ. 1983) 135 κ.ε.

- Ν.Γ. Πεντζίκης, «Διασπώντας τον λόγο», συνέντευξη στον Θαν. Γεωργιάδη, *Ο παρατηρητής*, τχ. 1 (Ιούνιος 1987) 9-21

- -----, «Ποτέ δε θα γίνω λογοτέχνης», συνέντευξη στο περ. *Διαβάζω*, τχ. 11, 22-31

- *Γράμματα και Τέχνες*, τχ. 26 (1984), αφιέρωμα

- *Ο παρατηρητής*, τχ. 8 (Οκτ. 1988) 109-117, αφιέρωμα

- *Αντί*, τχ. 515 (19 Φεβρ. 1993) 51-64

- *Νέα Εστία*, τχ. 1817 (Δεκέμβριος 2008), αφιέρωμα

- Ελένη Γιαννακάκη, «Ο θάνατος και η ανάσταση του Ναρκίσσου», *Παλίμψηστον*, τχ. 11 (1991) 101-125

- Παν. Μουλλάς, «Ο παλίμψηστος κώδικας του Ν.Γ.Πεντζίκη», στο *Παλίμψηστα και μη. Κριτικά δοκίμια*, Στιγμή, Αθήνα 1992, 165-199

- Ηλίας Γιούρης, *Η ποιητική του Ν.Γ.Πεντζίκη*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Φιλοσοφική Σχολή, Ιωάννινα 1996

4. Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Ο άλλος Αλέξανδρος (1950)*

- Αλέξανδρος Αργυρίου, «Ο άλλος Αλέξανδρος», *Δώμα*, τχ. 6 (Φθινόπωρο-Χειμώνας 1985) 142-144

- Μαργαρίτα Καραπάνου, «Ο Μύθος, το Θέατρο και ο Φόνος», *Η λέξη*, τχ. 31 (1984) 8-13
- Γ.Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Μαργαρίτα Λυμπεράκη: Παρουσίαση-Ανθολόγηση» στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, Σοκόλης, Αθήνα 1990, τόμος Ε΄, 130-177

5. Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ, *Ημερολόγιο (1952), Σπαράγματα (1973)*

Βυθοσκοπήσεις (1978) και Αναδρομές (1982) [επιλογή]

- Γ.Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμος ΣΤ΄, Σοκόλης, Αθήνα 1988, σ. 8-55
- Βάσος Βαρίκας, «Πεζογραφία του άγχους: Τατιάνα Μιλλιέξ, *Και ιδού ίππος χλωρός*», *Συγγραφείς και κείμενα Α΄(1961-1965)*, Ερμής, Αθήνα 1975, 184-186
- *Τομές*, περ. Β΄, τχ.12-13 (Μάης-Ιούν.1977), αφιέρωμα στους Μιλλιέξ
- Αλέξανδρος Κοτζιάς, «Τατιάνα Γκρίτση-Μιλλιέξ: *Και ιδού ίππος χλωρός*», *Μεταπολεμικοί πεζογράφοι*, Κέδρος, Αθήνα 1982, 84-87

6. Νίκος Καχτίσης, *Ποιοι οι φίλοι (απόσπασμα από γράμμα προς αποσκιρτήσαντα φίλον, 1959), Ομορφάσχημη (άσκηση, 1960)*

- Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος, «Νίκος Καχτίσης: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμος Δ΄, Σοκόλης, Αθήνα 1989, 8-65
- Ηλίας Παπαδημητρακόπουλος-Ηλίας Πετρόπουλος, *Μνήμη Νίκου Καχτίση*, Φάσμα, Αθήνα 1972
- Γιώργος Δανιήλ, *Ο λεπιδοπτερολόγος της αγωνίας Νίκος Καχτίσης*, Νεφέλη, Αθήνα 1981
- Γιώργος Δανιήλ, *Αίγλη και άγχος. Το έργο του Νίκου Καχτίση, 1926-1970*, Εστία, Αθήνα 1986

- Αντεια Φραντζή, *Ούτως ή άλλως*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, 59-79
- Παν. Μουλλάς, «Ο σαρκασμός του Μεφιστοφελή», στο *Για τη μεταπολεμική μας πεζογραφία*, Στιγμή, Αθήνα 1989, 43-48
- Φιλοθέη Κολίτση, *Καχτίσης και αναγνώστης*. Μεταπτυχιακή εργασία (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1993
- Βασιλική Ιατρού, *Η ειρωνεία στο έργο του Νίκου Καχτίση*. Μεταπτυχιακή εργασία (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1998
- Ελένη Νικολάκη, *Νίκος Καχτίσης: (αυτο)ειρωνεία ή/και ναρκισσισμός*. Μεταπτυχιακή εργασία (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1998

7. Στρατής Τσίρκας, *Η Λέσχη* (1960)

- Αλέξανδρος Αργυρίου, «Στρατής Τσίρκας: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμ. Ζ', Σοκόλης, Αθήνα 1988, 290-333
- Παν. Μουλλάς, «Κριτική για την *Λέσχη*», *Κριτική* 16 (Ιούλιος-Αύγουστος 1961) 157-158
- Στρατής Τσίρκας, *Τα ημερολόγια της Τριλογίας*, Κέδρος, Αθήνα 1973
- Στρατής Τσίρκας, συνέντευξη, *Διαβάζω*, τχ. 29 (Μάρτ. 1980) 60-71
- Κατερίνα Πλασσαρά, *Στρατής Τσίρκας. Βιβλιογραφία (1926-1978)*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1979
- Ντάνιελ Μπλο, *Χρονικές δομές στις Ακυβέρνητες πολιτείες*, μτφρ. Σεραφείμ Βελέντζας, Κέδρος, Αθήνα 1980
- Χρύσα Προκοπάκη, *Οι Ακυβέρνητες πολιτείες και η κριτική 1960-1966*, Κέδρος, Αθήνα 1980
- Χρύσα Προκοπάκη, *Στα ίχνη του Στρατή Τσίρκα. Σχεδιάσμα χρονολογίου*, Κέδρος, Αθήνα 1985
- Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Διανόηση και κομματική στράτευση. Ο Μάνος Σιμωνίδης στις *Ακυβέρνητες πολιτείες* του Στρατή Τσίρκα», *Νέα Εστία*, αφιέρωμα στο *Λογοτεχνία και αριστερά 1940-1980*, τχ. 1743 (Μάρτιος 2002) 367-386

- Μίλτος Πεχλιβάνος, *Από τη Λέσχη στις Ακυβέρνητες πολιτείες. Η στίξη τη ανάγνωσης*, Πόλις, Αθήνα 2008

8. Βασίλης Βασιλικός, *Το φύλλο, Το πηγάδι, Τ' αγγέλιασμα* (1961)

- «Κριτικές και κείμενα για την Τριλογία», επιμέλεια: Αριστ. Σαΐνης, Τόπος, Αθήνα 2007, σ. 345-535

9. Γιώργος Χειμωνάς, *Εκδρομή* (1964)

- Γιώργος Παγανός, «Γιώργος Χειμωνάς: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμος Η', Σοκόλης, Αθήνα 1988, 250-296

- Γιώργος Αριστηνός, *Εισαγωγή στην πεζογραφία του Γ.Χειμωνά*, Κέδρος, Αθήνα 1981

- Δέσποινα Λάλα-Κριστ, *Στο καλειδοσκόπιο του Γιώργου Χειμωνά*, Καστανιώτης, Αθήνα 1984

- Δ.Ν.Μαρωνίτης, *Η πεζογραφία του Γιώργου Χειμωνά. Αφηρημένο και συγκεκριμένο*, Λωτός, Αθήνα 1986

- Παν.Μουλλάς, «Γιώργος Χειμωνάς: Από τον Πεισίστρατο στην Εκδρομή», στο *Για τη μεταπολεμική μας πεζογραφία*, Στιγμή, Αθήνα 1989, 49-60

- Ευθυμία Πέτκου, *Διακειμενικές περιδιαβάσεις στο έργο του Γιώργου Χειμωνά: Ο διάλογος με την αρχαία τραγωδία*. Μεταπτυχιακή εργασία (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1994

- Ευριπίδης Γαραντούδης, *Εισαγωγή – Χρονολόγιο στο Γιώργος Χειμωνάς, Πεζογραφήματα*, Καστανιώτης, Αθήνα 2005, σ. 9-31 και 483-796

10. Νίκος Μπακόλας, *Ο κήπος των πριγκίπων* (1966)

- Παναγιώτης Πίστας, «Νίκος Μπακόλας: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμος ΣΤ', Σοκόλης, Αθήνα 1988, 56-109
- Βενετία Αποστολίδου, «Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον Εμφύλιο: Από την *Καγκελόπορτα* στην *Καταπάτηση*», στο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1996, 113-127
- Βενετία Αποστολίδου, «Στο μεταίχμιο της ενοποίησης της νεοελληνικής πεζογραφικής παράδοσης: Β.Βασιλικός, Ν.Μπακόλας, Γ.Χειμωνάς», στο Περικλής Σφυρίδης (επιμ.), *Παραμυθία Θεσσαλονίκης. Η πεζογραφία στη Θεσσαλονίκη από το 1912 έως το 1995*, Θεσσαλονίκη 1997, 149-168
- Ευθυμία Πέτκου, *Λειτουργίες της μνήμης σε κείμενα της νεωτερικής πεζογραφίας [Αζιώτη, Αλεξάνδρου, Μπακόλας, Χειμωνάς]*, διδακτορική διατριβή (δακτ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Θεσσαλονίκη 1998
- Π.Σ.Πίστας- Β.Αποστολίδου, *Με επίκεντρο τη «Μεγάλη πλατεία». Μια θεώρηση του πεζογραφικού έργου του Νίκου Μπακόλα*, Σοκόλης, Αθήνα 2009

11. Αντρέας Φραγκιάς, Ο λοιμός (1971)

- Αντρέας Φραγκιάς, *Ένα βιβλίο είναι ένα απλωμένο χέρι προς χαιρετισμό*, πρόλογος Β.Χατζηβασιλείου, επιμέλεια Μ.Φάις, Πόλις, Αθήνα 2001
- Έρη Σταυροπούλου, «Το πραγματικό, το φανταστικό και το παράλογο στο *Λοιμό* του Αντρέα Φραγκιάς», στον τόμο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, 7-8 Απρ. 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1997, 147-172
- Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, *Ο Άλλος εν διωγμό. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998
- Elaine Scarry, *The Body in Pain. The making and the Unmaking of the World*, Oxford University Press 1985

- Michel Foucault, *Discipline and Punish. The Birth of Prison*, trans. A.Sheridan, London, Allen Lane 1977 και ελληνική μετάφραση: Ιουλιέττα Ράλλη-Καίτη Χατζηδήμου, ειδικά «Το σώμα των καταδίκων», «Τα πειθήνια σώματα», 11-46 και 181-226

12. Αλέξανδρος Κοτζιάς, *Αντιποίησης αρχής* (1979) και *Φανταστική περιπέτεια* (1985)

- Παύλος Ζάννας, «Αλέξανδρος Κοτζιάς: Παρουσίαση-Ανθολόγηση» στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμος Δ', Σοκόλης, Αθήνα 1989, 142-223

- Αλέξανδρος Κοτζιάς, «Αληθομανές χαλκείον: Η ποιητική ενός πεζογράφου», *Γράμματα και Τέχνες*, τχ. 64-65 (Ιαν.-Μάρτ. 1992), αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Κοτζιά

- Μαίρη Μικέ, «Ιστορία και Μυθοπλασία: Η *αντιποίησης αρχής* (1979) του Α. Κοτζιά και *Ο Κατσαντώνης* (1862) του Κ.Ράμφου», στο *Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Κοτζιά*, Κέδρος, Αθήνα 1994, 158-183

- Δημήτρης Δασκαλόπουλος-Μαρία Ρώτα, *Βιβλιογραφία Αλέξανδρου Κοτζιά 1942-1997*, Κέδρος, Εταιρεία Συγγραφέων, Αθήνα 1998

Μαίρη Μικέ, «Το αλαλάζον κύμβαλον: σχόλια στη *Φανταστική περιπέτεια*», *Νέα Εστία*, αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Κοτζιά, τχ. 1751 (Δεκ. 2002) 811-821

13. Θανάσης Βαλτινός, *Μπλε βαθύ σχεδόν μαύρο* (1985) και *Στοιχεία για τη δεκαετία του '60*

- Δημήτρης Δασκαλόπουλος, «Θανάσης Βαλτινός: Παρουσίαση-Ανθολόγηση», στη σειρά *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, τόμ. Β', Σοκόλης, Αθήνα 1989, 298-341

- Σπύρος Τσακνιάς, «Μπλε βαθύ σχεδόν μαύρο», *Η λέξη* 53 (Μάρτ.-Απρ. 1986) 471-473

- Θανάσης Βαλτινός, συνέντευξη, εφ. *Η Αυγή της Κυριακής*, 16.3.1986

-----, συνέντευξη, *Η λέξη* 71 (Ιαν. 1988) 57-59

-----, «Πέρα από την πραγματικότητα. Το ιστορικό γεγονός ως στοιχείο μύθου», στον τόμο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Σχολή Μωραΐτη, Αθήνα 1996, 329-347

- Νάτια Χαραλαμπίδου, «Ο λόγος της Ιστορίας και ο λόγος της Λογοτεχνίας: δομές αναπαράστασης της Ιστορίας στην *Ορθοκωστά* του Θανάση Βαλτινού και στην πεζογραφία του Εμφυλίου» στον τόμο *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, ό.π., 249-277

-----, «Η αφηγηματική πορεία του Θανάση Βαλτινού. Ο Λόγος και η Ιστορία», στον τόμο Τίνα Κροντήρη – Κατερίνα Κίτση-Μυτάκου (επιμ.), *Η Λογοτεχνία και οι προϋποθέσεις της. Τιμητικό αφιέρωμα στην Τζίνα Πολίτη*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1999, 227-249

- *Για τον Βαλτινό. Συναγωγή κριτικών κειμένων*, Αιγαίο, Λευκωσία 2003 (;